

Verdringing op de Nederlandse arbeidsmarkt: fictie of werkelijkheid?

Een reactie op Wiemer Salverda

In het voorafgaande artikel analyseert Wiemer Salverda processen van verdringing op de Nederlandse arbeidsmarkt. Hij levert hierbij de nodige kritiek op een recente OSA-studie van Huijgen naar de kwalitatieve structuur van de werkgelegenheid in Nederland. In deze bijdrage reageren Huijgen en Smits op de stellingen van Salverda. Op enkele punten blijven meningsverschillen bestaan; enkele suggesties van Salverda worden door de auteurs overgenomen.

Het commentaar van Wiemer Salverda is te verdelen in een inhoudelijk en een technisch deel. Het inhoudelijke commentaar heeft vooral betrekking op het gebruik van het begrip verdringing. Hierop wordt later ingegaan. De technische aanmerkingen richten zich op de eerste plaats op de gebrekkige vergelijkbaarheid van de onderwijsclassificaties van de Arbeidskrachtentellingen van 1977 en 1985 en in tweede instantie op de gevolgen die dit volgens Salverda zou hebben voor de functieniveauindeling.

Aan de problemen met betrekking tot de onderwijsclassificaties is in de methodische verantwoording van het OSA-rapport de nodige aandacht besteed. Bij het AKT-77 bestand is gebruik gemaakt van de onderwijsindeling van de Volkstelling 1971 (VT-71), terwijl bij de AKT-85 de Standaard Onderwijs Indeling (SOI-78) gehanteerd is. Deze classificaties zijn slecht vergelijkbaar. Daarom hebben wij de afzonderlijke opleidingen van de VT-71 indeling voor zover mogelijk gehercodeerd volgens de specificaties van de SOI-78. Hierbij is gebruik gemaakt van een schakelschema dat ons door het CBS geleverd is.

Dat hierbij in een aantal gevallen arbitraire keuzes gemaakt moesten worden bij de toewijzing van groepen van opleidingen aan een bepaald niveau was niet te vermijden, omdat de VT-71 clas-

sificatie minder gedetailleerd is dan de SOI-78. Hercodering in de omgekeerde richting, zoals Salverda suggereert, was echter niet mogelijk omdat het ons ter beschikking staande AKT-85 bestand slechts een onderwijsvariabele op 3-digit niveau bevatte.

Behalve dit schakelprobleem was er bovendien nog sprake van een verschil in vraagstelling bij de twee tellingen. In 1977 werd aan de respondenten gevraagd of zij behalve lager onderwijs en eventueel algemeen vormend onderwijs, nog opleidingen of cursussen gevolgd hebben die langer dan 12 maanden duurden. Bij de AKT-85 werd de restrictie van 12 maanden niet opgelegd, zodat ook kortere opleidingen vermeld konden worden. Hierdoor valt in 1977 voor de categorieën boven het lager onderwijs het opleidingsniveau lager uit dan het bij een gelijke vraagstelling als in 1985 geweest zou zijn. Ook bij een perfecte vergelijkbaarheid van de classificaties zouden de onderwijsverdelingen van de beide bestanden dus nog niet geheel gelijk geweest zijn. Met het eerste deel van het technische commentaar van Salverda kunnen we het dus in grote lijnen eens zijn.

Het tweede deel behelst de gevolgen die de gebrekkige vergelijkbaarheid van de onderwijsverdelingen voor de functieniveau-indeling zou hebben. Volgens Salverda moet het verschil tussen de nieuwe en de oude classificatie van functies in 1977 geheel het gevolg zijn van de nieuwe opleidingsindeling, omdat de beroepencodering niet veranderd is ten opzichte van eerder onderzoek (Appendix. Blz. 17).

Deze redenering van Salverda roept bij ons wel de nodige vragen op. Er valt uit op te maken dat hij

* F. Huijgen is Hoogleraar Sociaal Bedrijfskunde, Vakgroep Bestuur en Beleid van de Faculteit der Beleidswetenschappen aan de Katholieke Universiteit Nijmegen.

Jeroen Smits is werkzaam als assistent in opleiding bij de vakgroep Sociologie aan de Katholieke Universiteit Nijmegen.

van mening is dat het functieniveau dat een respondent toegekend krijgt afhankelijk is van kenmerken van die respondent, zoals diens opleidingsniveau. Dit is echter niet het geval. Het functieniveau is een kenmerk van functies, dat op basis van een analyse van de beroepsinhoud wordt toegekend. Deze analyse is onafhankelijk van de kenmerken van de beroepsbeoefenaar. Dus of een beroep nu uitgeoefend wordt door iemand met alleen lagere school of door iemand met een universitaire opleiding maakt niets uit voor het niveau van dat beroep. En het is juist deze onafhankelijkheid die het mogelijk maakt om door een vergelijking van de functieniveaustructuur met de opleidingsniveaustructuur kwalitatieve discrepanties tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt vast te stellen. Als het functieniveau van het door een respondent uitgeoefend beroep afhankelijk was van diens opleidingsniveau, dan waren dergelijke analyses in termen van ontwikkelingen in de kansenstructuur, onderbenutting en verdringing niet mogelijk.

Zoals in de methodische verantwoording van het OSA-rapport vermeld staat zijn de verschillen in de functieniveaustructuur voor 1977, tussen het oude (1983) rapport en het nieuwe (OSA) rapport, het gevolg van het feit dat het CBS voor 1985 de beroepsgegevens slechts op beroepsgroepniveau (3 digit) wilde leveren zodat er omwille van de vergelijkbaarheid voor beide teljaren een iets gewijzigde functieniveau-indeling gebruikt moest worden (Huijgen, 1989, blz. 79-80).

De gebrekkige vergelijkbaarheid van de onderwijsindelingen is dan ook niet van invloed op de - ontwikkelingen in - de functieniveaustructuur. De gevolgen blijven beperkt tot afwijkingen in de mate van onderbenutting en verdringing van 1977 en in de verschillen hierin tussen 1977 en 1985. Voor 1985 stemt de opleidingsverdeling wel goed overeen met de AKT en CPB gegevens en zijn er in dit opzicht, ook volgens Salverda, verder geen problemen.

Inhoudelijk richt het commentaar van Salverda zich met name op het begrip verdringing. Door Huijgen c.s. (Huijgen e.a., 1983, blz. 84; Huijgen, 1989, blz. 40) wordt verdringing omschreven als 'verdringing binnen één of meer functieniveaus van personen met een bepaald opleidingsniveau door personen met een ander opleidingsniveau'. Bij de verdringingsanalyse wordt het functieniveau als ingang gekozen. Daarbij staat de vraag centraal welke veranderingen zich voordoen in de samenstelling van de ver-

schilende functieniveaus naar opleidingsniveau. Er worden twee soorten verdringing onderscheiden: neerwaartse verdringing (verdringing van lager opgeleiden door hoger opgeleiden, hetgeen tot uitdrukking komt in een stijging van het gemiddelde opleidingsniveau op het (de) betreffende functieniveau(s)) en opwaartse verdringing (verdringing van hoger opgeleiden door lager opgeleiden, daling van het gemiddelde opleidingsniveau).

In de veranderingen van de samenstelling van functieniveaus naar opleidingsniveau spelen meerdere verschijnselen tegelijk een rol (Huijgen, 1989, blz. 40):

- verschuivingen in de (marginale) verdeling van personen naar opleidingsniveau.
- veranderingen in de (marginale) verdeling van personen naar functieniveau, en
- veranderingen in de allocatie van opleidingsniveau naar functieniveau, onafhankelijk van de marginale verdelingen.

Verdringingsverschijnselen zijn dus terug te voeren op veranderende vraag-aanbod verhoudingen en op wijzigingen in de feitelijke aansluiting van opleiding(s)niveau en beroep (functieniveau).

Onze verdringingsanalyse komt in wezen neer op het per functieniveau in de tijd vergelijken van de gemiddelde opleidingsduur van functieniveauvervullers. Stijgt de gemiddelde opleidingsduur, dan concluderen we dat er sprake is van neerwaartse verdringing over één of meer functieniveaus. Daarbij wordt welbewust de vraag buiten beschouwing gelaten of een en ander gepaard gaat met of af te meten zou zijn aan (toenemende) onderbenutting.

Wat dit laatste betreft kiest Salverda een ander aanpak. Hij koppelt het verdringingsfenomeen uitdrukkelijk aan het vóórkomen van onderbenutting. Daarbij houdt hij bovendien rekening met het verschijnsel overbenutting. Wij zijn het op deze punten niet met hem eens, zoals we ons ook moeilijk kunnen vinden in de koppeling van verdringing aan het optreden van werkloosheid.

Salverda omschrijft verdringing als:

'de bezetting van banen van een bepaald opleidingsniveau door te hoog opgeleiden die werkloosheid van voldoende opgeleiden tot gevolg heeft'.

Van ons mag Salverda natuurlijk verdringing anders definiëren dan wij dat doen. De vraag is echter of zijn definitie, mede in het licht van het voorhanden datamateriaal, wel zo zinnig is. We betwijfelen dat ten zeerste. Onze bezwaren tegen

zijn voorstelling van zaken zijn in een viertal punten samen te vatten. Daarbij zien we af van de vraag of Salverda op de juiste wijze aansluit bij de definitie van het verdringingsproces door Belderbos en Teulings. Vergelijk in dit verband ook de omschrijving van verdringing door Teulings (1990, blz. 5) in zijn recentelijk verschenen dissertatie:

'verdringing is het proces waarbij onder invloed van een aanbodoverschot op de arbeidsmarkt, sollicitanten met een bepaald kwalificatieniveau niet in aanmerking komen voor functies waarvoor ze onder meer evenwichtige arbeidsmarktverhoudingen wel in aanmerking zouden komen: deze functies worden bij een aanbodoverschot vervuld door hoger gekwalificeerden'.

In de eerste plaats lijkt de stelling, dat er in de periode 1960-1971 geen sprake kan zijn geweest van (neerwaartse) verdringing omdat in beide teljaren de werkloosheid minimaal was, weinig zinvol. Per saldo was in beide teljaren de vraag-aanbod verhouding weliswaar in evenwicht, maar dat neemt niet weg dat in de betreffende periode zowel de functieniveaustructuur als de opleidingsniveaustructuur van de werkende bevolking aanzienlijk zijn gewijzigd. Daardoor zijn de vraag-aanbod verhoudingen op de onderscheiden functie- en opleidingsniveaus veranderd, hetgeen onder andere tot uitdrukking komt in een stijging van de gemiddelde opleidingsduur op vrijwel alle functieniveaus. Een en ander betekent dat in 1971 de banen van een bepaald functieniveau worden bezet door personen met, in doorsnee, meer opleiding dan in 1960 het geval was.

In de tweede plaats lijkt ons de directe koppeling van verdringing aan het voorkomen van overbenutting niet zo gelukkig. Waarom, zo vragen we ons af, zou er alleen in het geval dat banen worden bezet door personen die voor deze banen 'te hoog zijn opgeleid' geconcludeerd kunnen worden tot neerwaartse verdringing? Waarom zou het niet zinnig zijn om ook de 'vervanging' van te hoog opgeleiden door nog hoger opgeleiden als neerwaartse verdringing te interpreteren?

Ons derde kritiekpunt betreft de wijze waarop Salverda de verdringingsanalyse verbindt met de zogenaamde 'overbenutting'. Hij omschrijft overbenutting als een tekort aan opleiding ten opzichte van de functie. Op grond van het beschikbare datamateriaal en gegeven de wijze waarop de functieniveaus van beroepen zijn vastgesteld kunnen echter geen conclusies in termen van overbenutting worden getrokken. Het feitelijk kwalificatie-

niveau van een persoon kan immers hoger zijn dan het (in een of andere telling) gemeten opleidingsniveau, aangezien het feitelijk kwalificatieniveau het resultaat is van kwalificeringsprocessen binnen en buiten het onderwijssysteem, processen die na het bereiken van het vastgestelde opleidingsniveau nog niet afgerond behoeven te zijn. Dat betekent dat een in verhouding tot bepaald functieniveau relatief laag opleidingsniveau nog niet hoeft te wijzen op een feitelijke 'overbenutting' respectievelijk 'onderscholing'. Bovendien is het functieniveau van beroepen bepaald aan de hand van meer criteria dan alleen het voor een adequate beroepsuitoefening vereiste opleidingsniveau. Ervaring speelt ook een rol. Zo kan een persoon met de nodige ervaring in bepaalde gevallen zeer wel een beroep van het hoogste niveau (niveau 7) vervullen zonder over een hoger onderwijsdiploma te beschikken. De krantenmagnaat die zijn loopbaan begon als krantenjongen is hiervoor een sprekend voorbeeld. Tegen deze achtergrond is het voorstel van Salverda om bij de analyse van processen van (neerwaartse) verdringing het betreffende materiaal eerst te corrigeren voor personen die boven hun opleidingsniveau werk hebben gevonden, niet meer zo vanzelfsprekend.

Meer algemeen kan tenslotte gesteld worden dat het verbinden van onder- en overbenutting met verdringingsverschijnselen, zoals Salverda dat doet, het onderscheid tussen personen en functies minder duidelijk maakt. Het lijkt er soms op dat hij zich bij verdringing voorstelt dat concrete personen door andere uit hun baan gedrongen worden. Dit komt in de praktijk echter (praktisch) niet voor. Personen met een baan worden niet zomaar ontslagen als zich hoger opgeleiden melden. Wel is het zo dat functies van een bepaald niveau op verschillende momenten vervuld kunnen worden door personen met een verschillend opleidingsniveau. Het is dit laatste, meer neutrale, proces dat wij bedoelen als we spreken over verdringing.

We zijn het dus op enkele punten niet met Salverda eens. Dat neemt niet weg dat ook wij van oordeel zijn dat hij een aantal nuttige suggesties heeft gedaan voor een andere, betere analyse van verdringingsprocessen op de arbeidsmarkt. Daarvan zullen wij ter gelegenertijd dankbaar gebruik maken.